

4. Укке Ю.М. Диагностика сознательного выбора профессии японских школьников / Укке Ю.М. // Профессиональное образование: потребности, проблемы, решения. – М., 1992. – С. 122-129.
5. Gardner, H. *Frames of Mind : The Theory of Multiple Intelligences* / H. Gardner. – N.Y. : Basic Books, 1983. – 612 p.
6. Gardner, H. *Intelligence Reframed. Multiple Intelligences for the 21st century* / H. Gardner. – N.Y. : Basic Books, 1999. – 692 p.
7. Mayer, J.D. Emotional Intelligence: New Ability or Eclectic Traits / J.D. Mayer, P. Salovey, D.R. Caruso // *American Psychologist*. – 2008. – 6 (63). – P. 503-517.
8. Shearer, B. Development and Validation of a Scale for Existential Thinking. Multiple Intelligences -Research and Consulting Inc. / B. Shearer. – Електронний ресурс. Режим доступу : www.miresearch.org/files/Existential_Summary_4-05.doc.
9. Snyder, R. Howard Gardner's Multiple Intelligences : Existential Intelligence / R. Snyder [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.examiner.com/online-learning-in-knoxville/howard-gardner-s-multiple-intelligences-spatial-intelligence>.

Скрипник А.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мовні засоби вираження концепта СМЕРТЬ у французькій поезії XII- XIII століть

Skrypnyk A.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Language means of expression of the concept DEATH in French poetry of 12th- 13th centuries

Abstract

The article is devoted to analysis of the verbal concept DEATH in French poetry of 12th -13th centuries. We perform structuring of this concept by separation of sub-concepts, gestalts, and sub-gestalts characterising the concept DEATH. We also single out four invariant positions that represent metaphorical models of death typical for 12th and 13th centuries.

Keywords: *concept, conceptophere, sub-concept, gestalt, sub-gestalt, semantic primitive, archetype, metaphorical model.*

Роздуми про участь мови у пізнанні світу можна знайти в працях мислителів різних часів та народів від античності до наших днів. Їхній огляд вичерпно представлений у роботах Л.Г.Зубкової [4] та Н.О.Кобриної [5].

Одним із основних напрямів роботи сучасних лінгвістів є створення універсального визначення концептів. Це явище звичайно трактують як “послідовне і систематичне вираження однієї сфери людського досвіду через терміни іншої” [3, с. 57] “розумове утворення, що заміщує в процесі думки

множину предметів одного і того ж роду” [8, с. 4], “глибинний зміст, звернуту смислову структуру, ... одну із текстоутворюючих категорій” [6, с. 57], “розумову сутність, що формується у свідомості... і репрезентується знаковими засобами” [2, с. 6] і т.д. Концепт виступає як складне явище, що складає концептуальну систему, концептуальну модель світу, яку одні вчені відділяють від мовної моделі світу [1], а інші не розділяють ці моделі, а вважають, що мовна модель світу підпорядковується концептуальній [7].

Ми розуміємо “концепт” як *окрему одиницю колективної свідомості, яка зберігається в національній пам’яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді та існує у різних типах дискурсу.*

Аналіз сучасних наукових теорій дозволив нам виділити наступні типи концептів: концепти культури; концепти світогляду; емоційні концепти; текстові концепти.

Перелічені типи концептів дозволяють говорити про динаміку у дослідженні концептосфери. Поступово увага вчених зміщується з аналізу функціонування концептів у загальнонаціональній концептуальній системі до вивчення концептосфери окремої особистості, до дослідження когнітивно-мовної картини світу письменників, поетів.

Завданням даної статті є розгляд з когнітивних та лінгвокультурологічних позицій конкретного фрагменту концептосфери середньовічного соціуму, а саме концепту СМЕРТЬ у французькій поезії XII-XIII століть.

Серед проблем історії культури та світогляду, які розробляються сучасними істориками, проблема смерті займає одне з чільних місць. Перед історичною наукою стоїть питання сприйняття смерті людьми в різні епохи, їхньої оцінки цього феномену. Виявляється, що це є суттєвою проблемою, дослідження якої здатне пролити нове світло на системи світогляду та цінностей, прийнятих у суспільстві [9].

Смерть – це не лише сюжет історичної демографії чи богослов’я та церковної дидактики, смерть – це один із корінних параметрів колективної свідомості, а оскільки остання не залишається в ході історії стабільною, то зміни ці не можуть не відбитися також і на еволюції ставлення людини до смерті [11]. На думку деяких вчених, ставлення до смерті – це свого роду еталон, індикатор характеру цивілізації [12]. Глибинний рівень уявлень про смерть, рівень універсальної семантики повертає нас до античності, культури Середньовіччя та Відродження.

Найвідомішим дослідником сприйняття смерті суспільством вважається французький історик та демограф Ф.Ар’єс. Його твір “Людина перед смертю” (“L’homme devant la Mort”) [10] прослідковує зміни у ставленні до смерті в широкому діапазоні, починаючи від Раннього Середньовіччя та закінчуючи нашими днями. Ф.Ар’єс аналізує поняття смерті, беручи за матеріал перш за все історичні факти, образотворче мистецтво, архітектуру та пам’ятки літератури. Головним об’єктом дослідження в його творі є похоронні традиції. Дослідник намічає чотири головні етапи у поступовій зміні ставлення до смерті, вирізняє декілька її типів, які будуються в хронологічному порядку за особливостями сприйняття її соціумом та індивідом:

1) Смерть у Середні віки – усвідомлена; помираючий має внутрішнє переконання в тому, що він помре, і мирно, без надмірної драми приймає свою смерть (це продовжується під час Ренесансу і аж до XVIII ст). Це – Смерть приборкана. Інший дослідник смерті М.Воввель говорить про “тісне співіснування між живими та мертвими у Середні віки” [12, с. 53].

2) Смерть свого “Я”. Якщо ставлення до смерті як до смерті приборканої зберігається досить довгий час, деякі її трансформації все ж спостерігаються ще починаючи з XIII-XIV століть. Спочатку смерть розглядалася як колективний феномен. Потім спостерігається прогресивна персоналізація сприйняття смерті. Значення душі вже переважає апокаліптичні видовища. Великої важливості набуває індивідуальний план вираження смерті.

3) Смерть Твоя. У XVI - XVIII ст. смерть набуває дещо еротичного змісту. Агонія асоціюється з трансом закоханих. Смерть стає могутім чинником, подібним до пристрасті, вона стає романтичною. Смерть іншого (близького) сприймається вкрай трагічно.

4) Смерть прихована. У XIX-XX ст. відбуваються докорінні зміни: смерть перетворюється на табу. З другої половини XIX ст. розпочинаються диспути щодо відкриття правди тяжко хворому. Смерть не повинна турбувати щастя життя. Ініціатива оголошення смерті не належить ні помираючому, ні його сім’ї, а лише лікарям. Ритуали *post-mortem* також змінюються. Плач по померлому обмежується, траур приглушується. Будь-який надмірний прояв жалю вважається аномалією. Активно вберігаються від бачення смерті діти. Найрадикальнішим (але не завжди прийнятним) рішенням є забуття померлого.

У нашому дослідженні концепта СМЕРТЬ у французькій поезії ми охарактеризуємо його на першому етапі сприйняття смерті соціумом (XII-XIII), окреслених Філіпом Ар’єсом як період Смерті приборканої (за нашою термінологією це – субконцепт “Смерть приборкана” загального концепта СМЕРТЬ).

Субконцепт “Смерть приборкана” (XI-XIV ст) – це стан, який, згідно з теорією Ар’єса, залишається стабільним у деяких народів, починаючи з архаїчних часів, і триває аж до XIX століття, якщо не до наших днів. В загальному вигляді він може бути виражений словами: “Всі помremo”.

Внаслідок аналізу французької поезії XII-XIII століть у субконцепті “Смерть приборкана” виділилися наступні гешталти:

1) гештальт “Смерть очікувана”: людина відчуває наближення смерті і свідомо готується до неї. (Лексичні засоби зображення “Смерті очікуваної”: наявність дієслів, що вказують на перспективу сприйняття реальності помираючим – *sentir, éprouver, ressentir, voir, oïr, entendre* і т.п – за словником семантичних примітивів А. Вежбицької – ментальний предикат *відчувати*; наявність дієслів поля наближення *venir, arriver, être près* і т.п.; відсутність слів поля несподіваності, які характеризували б раптовість смерті – прислівників *brusquement, soudainement*, прикметників *subit, soudain, brusque, inattendu, inopiné, imprévu* та ін. Наприклад:

“...Ço sent Rollant que la mort li est pres

Que mort prouchaine li présentent, [13, с. 78]

Tant li font de flaiiaus sentir

“...Ben sent la mort ki fud près,

Ke lungement ne vivra mes [13 с. 34]

“...Ne puis vivre plus lungement :

La mort m'est près, trop bien le sent [14 с. 89]

Семантичний примітив, який характеризує даний ґештальт звучить наступним чином: суб'єкт відчуває, що смерть приходить.

2) ґештальт “Смерть не агресивна”: смерть не сприймалася як особиста драма. Як пояснює Ар'єс, у людей раннього Середньовіччя не було жаху перед смертю, тому що за їхніми уявленнями після смерті їх чекала не розплата за гріхи, а довгий сон до другого пришествя Христа. Таким чином, смерть була лише переходом до іншої реальності і не наділялася агресивними рисами, як то відбувається у пізніші часи. Лексичні засоби: дієслова, що використовуються на позначення дій смерті мають нейтральний (а іноді навіть позитивний) характер. Відсутні епітети, що виражають відразливе ставлення суб'єкта до смерті, жах перед нею – характеристики смерті в поезії більш пізнього періоду – *osseuse, décharnée, horrible, terrible, affreuse, hideuse, effrayante*; відсутність дієслів, що характеризують агресивність смерті – *saisir, chasser, menace, battre, dévorer, bâfrer*.

У ґештальті “Смерть не агресивна” виділяється кілька компонентів:

- субґештальт “Смерть приємна”: при “Смерті приборканій” концепт СМЕРТЬ іноді виступає агенсом, проте без негативних агресивних рис, а навпаки, є навіть заспокійливим, чії дії переважно виражаються дієсловом “обіймати”, або просто, нейтральним “брати”:

“... Quant il l'ot mort prent (+/-) le a chastoier

“... Bien en est la valeurs mondé

Car la mors...

A or pris (+/-) l'un des boens du monde...” [13, с. 215]

“...Mais la mort qui tout prent (+/-) et vesques et abbés

Les grans et les petis, nulz n'en est deoportés,

Prist le duc vostre pere ; et si fu enterrés...” [13, с. 79]

До субґештальту “Смерть приємна” стосується також вираз “*vouloir la mort*”, адже бажаною здебільшого є хороша та приємна річ чи поняття:

“...Sa mort desire e het sa vie...” [13, с. 157]

“...Meuz vousisse la meie mort,

Car jo n'avrai ja nul confort,

Ne hait, ne joie en mun corage...” [13, с. 274]

Бажання смерті виражено дієсловом “*mourir*”, яке дуже часто вживається в ролі дієслівної частини присудка до дієслова “*vouloir*”

“...Por vos voil murir ensemment...” [13, с. 198]

“...Mais je vausisse mieus morir...” [13, с. 238]

“...Vels tu hardiement morir...” [13, с. 249]

“...Mius aim morir se faitement...” [13, с. 250]

Семантичний примітив, який характеризує даний гештальт звучить наступним чином: суб'єкт відчуває, що смерть його бере.

- Субгештальт “Людина пасивна перед смертю”. “Агресивність завжди викликає протест” [11, с. 204], тобто агресивність суб'єкта Х відносно суб'єкта S викликає протест останнього. Відсутність агресивності з боку суб'єкта Х спричиняє пасивність суб'єкта S перед діями Х. Таким чином “неагресивність” смерті спричиняє пасивність перед нею. Лексично пасивність людини перед “Смертю не агресивною” виражається дієсловами *“recevoir”* (людина покірно приймає смерть) та, як логічний висновок, дієсловом *“avoir”* (людина має смерть), наприклад:

“...Ne gerrai mais dedenz maison

Très que li troi felon larron

Par çoist destruite Yseut ta drue

En avront la mort receüe...” [13, с. 37]

“... Saciéz de voir que mort l'eüst...” [14, с. 79]

- Субгештальт “Людина готується до смерті”. Не сама смерть, а її відчуття призводить до повної пасивності помираючого. Ця пасивність виражається не лише відсутністю протесту, а й свідомими приготуваннями людини до смерті – людина “лягає”, “складає на грудях руки”, “закриває очі”. У “Смерті приборканій” немає навіть натяку на якийсь протест проти неї і даний субгештальт демонструє повну покору смерті:

“...Sur l'erbe verte si est caeit envers,

La s'est pasmet, kar la mort li est pres...” [13, с. 99]

Семантичний примітив, який характеризує даний гештальт звучить наступним чином: смерть близько – отже, людина готується до неї.

3) Гештальт “Смерть не агресивна” вказує на відсутність агресивних рис з боку смерті. Проте, це не означає, що у період “Смерті приборканої” (XII-XIV ст.) люди не боялися смерті. Смерть завжди навіювала людям страх та небажання розлучатися з життям. Але якщо в більш пізні періоди думка про смерть викликала у людини жах та яскраво виражений протест, то за часів “Смерті приборканої” страх перед смертю виражався виключно іменником *“peur”*, що є відносно нейтральним з точки зору експресивної сили і стосується базисних емоцій. Тому в даному гештальті доцільно виділити субгештальт: (але) Людина боїться смерті

Синтаксичні одиниці з вербалізованим концептом смерть, що характеризують субгештальт (але) Людина боїться смерті поділяються на чотири типи:

1) суб'єкт S не боїться смерті:

“... Et Garrin contre lui fierement se dreschoit

En joye et en honneur gallardement joustoit

Affolure ne mort ne peril ne redoubtoit...” [13, с. 307]

“...Que très par mi le cors li fist passer Pachier,

Par milieu de la cambre l'a jus mort trebuciet.

N'ot tel paor de mort a nul jor desousiel...” [13, с. 327]

2) суб'єкт *S* боїться смерті, але це не дивно:

“...*Aiols a voit sa jambe ens el cors de la wivre:*

S'il ot paor de mort ne vos mervellie's mie...” [13, с. 230]

“... *Les haubers et les elmes luire et reflamboier*

S'il ot paor de mort, n'en devés merveillier...” [13, с. 237]

3) суб'єкт *S* боїться смерті

“... *Li quens s'abaise qui paor a de mort...*” [13, с. 234]

“... *Celé doute la mort, se li dist bassement:*

“Sire, merci, por Dieu le père omnipotent!

“Rechevés ent ma foi et puis mon sairement...” [13, с. 49]

Семантичний примітив, який характеризує даний гештальт звучить наступним чином: Смерть лякає людину, людина боїться смерті, але це не дивно.

Отже, гештальт Смерть не агресивна представляє наступні типи концепту СМЕРТЬ:

1) Субгештальт “Смерть приємна”: смерть – агент (*Mort prend, Mort embrasse*); смерть – об'єкт (*vouloir la mort*).

2) Субгештальт “Людина пасивна перед смертю”: смерть – об'єкт (*recevoir la mort, avoir la mort*).

3) Субгештальт “Людина готується до смерті”: смерть – суб'єкт (*la mort est près*).

4) Субгештальт “Але людина боїться смерті”: смерть – суб'єкт (*faire peur; doner peur*); смерть – об'єкт (*avoir peur de mort; redouter la mort*).

3) Гештальт “Смерть невідворотна”. В силу органічного поєднання та гармонії людини з природою, смерть сприймається як щось природньо неунікне. Мовні засоби: використання лексем поля знання, здебільшого дієслова “*savoir*” та лексем, що вказують на наближення смерті або уже її присутність:

“... *Qu'il set bien que li mort li est près...*” [13, с. 232]

“... *J'y entreraï, sachant que la mort m'y attend* [13, с. 134]

Найкраще рису невідворотності смерті характеризують речення, де тема смерті відображається дієсловом *mourir*:

“... *Que bien sai que par tans morrai...*” [14, с. 36]

Часто дієслово *mourir* виступає в ролі дієслівної частини присудка з дієсловом *devoir*:

“... *La vostre mort vei devant mei,*

E ben sai que tost murrir dei...” [13, с. 45]

Отже гештальт “Смерть невідворотна” представляє Смерть – суб'єкт: *la mort est près; la mort attend*.

Семантичний примітив, який характеризує даний гештальт звучить наступним чином: людина знає, що смерть прийде (її чекає).

Отже, субконцепт “Смерть приборкана” структурується за гештальтами: “Смерть очікувана”, “Смерть не агресивна” (включає субгештальти “Людина пасивна перед смертю”, “Людина готується до смерті”, “(але) Людина боїться смерті”) та “Смерть невідворотна”

Таким чином, у творчості поетів XII – XIII століть субконцепт “Смерть приборкана” займає чотири інваріантних позиції, які можна об’єднати в архетип ДОЛЯ, що представляє метафоричну модель СМЕРТЬ – це ДОЛЯ. У відповідності до цієї моделі використовується лексика, що позначає невідворотність смерті, пасивність людини перед смертю, очікуваність смерті та приготування до неї. Образи, що відповідають концептуальній метафорі СМЕРТЬ є ДОЛЯ об’єднуються концептуальними векторами пасивності та нейтральності, в них відображається закономірність та незаперечність факту смерті, але водночас, субконцепт “Смерть приборкана” репрезентує такий важливий компонент як страх смерті, який ще не є вичлененим, адже поряд із констатацією страху смерті наявне заперечення останнього, а також уточнення, що страх не є чимось неприродним.

Література

1. Брутян Г. А. Языковая картина мира и ее роль в познании // Методологические проблемы анализа языка / Г. А.Брутян. – Ереван : Изд.-во Ереванского ун-та, 1976. – С. 57-64
2. Данькова Т. Н. Концепт “любовь” и его словесное воплощение в индивидуальном стиле А. Ахматовой: автореф. дис. на соиск. науч. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “русский язык” / Т.Н.Данькова. – Воронеж, 2000. – 20 с.
3. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи./ В. А. Звегинцев. – М., 1976. – 256 с.
4. Зубкова Л. Г. Эволюция представлений о языковой категоризации мира / Л. Г. Зубкова // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. – №4. – 1988.– С. 340-352.
5. Кобрина Н. А. Когнитивная лингвистика: истоки становления и перспективы развития / Н. А. Кобрина // Когнитивная семантика. – Тамбов : ТГПИ, 2000. – С. 170-175.
6. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно / В. В. Красных // Вестник Московского университета. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1998. – С. 142-156.
7. Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С.Кубрякова // Язык и структуры представления знаний: Сб. научно-аналитических обзоров. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – С. 4-38.
8. Лотман Ю. М. О метаязыке типологических описаний культуры / Ю. М. Лотман // Труды по знаковым системам. – Тарту : Изд-во Тартусского университета, 1969. – С. 386-392.
9. Ронин В. Человек перед лицом смерти. / В. Ронин. – М. : Прогресс, 1991 – 98 с.
10. Aries Ph. L’homme devant la mort. / Ph. Aries. – P. : PUF, 1985 – 375 p.
11. Thomas L. Anthropologie de la mort. / L. Thomas. – P. : Payot, 1975. – 348p.

12. Vovelle M. La mort et l'Occident de 1300 à nos jours. / M. Vovelle. – P. : Gallimard, 1983. – 360

Список джерел фактичного матеріалу

13. Chrestomatie d'anciens textes français. – P.: Gallimard, 1960 – 360 p.

12. Doon de la Roche. – Société des anciens testes français. – P. : Librairie de Firmin Didot et Clé, 1878. – 120 p.

13. Elie de Saint Gilles. – Société des anciens testes français. – P. : Librairie de Firmin Didot et Clé, 1871. – 140 p.

14. Roman de la Rose (par Guillaume de Lorris et Jean de Meung). – P. : Librairie de Firmin Didot freres “Fils et Cié”, 1912. T. II – 357 p.

Sokil-Klepar N. V.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Мікротопоніми крізь призму когнітивної науки

Sokil-Klepar N.V.

Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Microtoponyms Through the Prism of Cognitive Science

Abstract

Key aspects of microtoponyms from the point of cognitive linguistics represented in the article. Analyzes the peculiar role of microtoponyms in the Ukrainian languages as means of representation of the national outlook, culture, beliefs and traditions.

Keywords: *microtoponym, concept, cognitive linguistics.*

Когнітивна лінгвістика на сьогодні все більше зазнає активного розвитку. Її зародження пов'язують з іменами Дж. Лакоффа, Г. Томпсона, Р. Лангакера, М. Джонса, А. Вежбицької, О. Кубрякової та ін. Когнітивне мовознавство в Україні зайняло теж пріоритетні позиції, скажімо, окремі його аспекти розглядають О. Селіванова, Л. Лисиченко, В. Манакін, В. Кононенко та багато інших. Когнітивний підхід у вивченні мови превалює, оскільки залучає весь арсенал пізнавальної діяльності, а також дозволяє з'ясувати, як навколишня дійсність відбивається в мові, власне, реалізує мовну картину світу.

Існує чимало тлумачень когнітивної лінгвістики, однак досить чітким і вичерпним, на наш погляд, є тлумачення О. Селіванової: “Когнітивна лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду” [10, с. 365].

Елементи когнітивної лінгвістики застосовують не лише при вивченні загальних найменувань, але й пропріативів. Когнітивна парадигма дослідження онімів репрезентує власні назви “як результат відображення дійсності